

холодною водою й залишали на декілька тижнів у теплому приміщенні. Іноді для смаку вливали кілька ложок піспи (завареної, як кисіль, житньої муки). Коли квас укисав, дїжку ставили у прохолодне місце. Вживали як квас, так і плоди. У подібний спосіб готували й квас з ягід, здебільшого дикоростучих. Їх виготовляли переважно на Поліссі з калини, журавлини чи брусниці (калиновник, ягідник, брусничник). Навесні, у період руху соків, збирали й пили свіжий березовий і кленовий сік, а також переробляли їх на квас. Зібраний у дїжку сік заправляли калиною, брусницею чи журавлиною, додаючи медовий стїльник або просто вошину. Іноді для смаку додавали підсмажені. Зерна ячмінного солоду, житні сухарі квас бродив протягом тижня, потім його ставили у льох, аби пригальмувати процес ферментації. Березовий квас готують і зараз. Квас використовували для урочистих гостин, але здебільшого у повсякденному харчуванні. Буденність цієї страви добре підкреслена у приказці: Вчора *квас*, нині *квас*, нехай чорти мучають нас.

Останнім з переліку неалкогольних напоїв є *чай*. Котляревський використав його лише одного разу: „ Турн, по воєнному звичаю, З горілкою напившись *чаю*, Сказать попросту, п'яний спав...” [3, с.100].

Чай, як зазначає етнограф Артюх Л.Ф., порівняно недавній у традиційній українській кухні напоїв. Здавна замість чай пили заварені трави звіробою, материнки, чебрецю, м'яти, листя й цвіт суниці, пелюстки шипшини і троянди, липовий цвіт, свіжозрізані гілки вишні, малини, смородини, сливи. Їх вживали і як ліки. З другої половини XIX ст. з розвитком торгівлі споживання чай на Україні проникає і у селянський побут. Враховуючи запити селян, торговці додавали до чайного листу січену м'яту, березові бруньки, знижуючи таким чином ціну чаю, але водночас і його якість. Протягом XX ст. чаювання дуже поширилося і у міському та сільському середовищі стало повсякденним явищем [4, с.134].

Деяко екзотичними для часів Котляревського може виявитися номен *пунш*. Пунш – „ (від англ. punch, від інд. панч - п'ять) міцний спиртний напій з рому, коньяку, вина тощо з цукром, водою, лимонним соком і т.ін., що його подають до столу підігрітим” [1, с.1189]. Безперечно, у Котляревського цей напій мав значно бідніший перелік інгредієнтів. Про додавання коньяку, рому, лимонного соку тут не йдеться. Можемо зробити припущення, що автору була відомою технологія (або частина технології) приготування, а саме підігрівання розмаїтого за складниками напою. Пунш часто використовували з лікувальною метою як профілактичний засіб лікування застудних захворювань. Котляревський прив'язує назву напою до середовища військових: „ Так в армії колись велось; Коли влюбився чи програвся, То *пуншу* хлись – судьба поправся! Веселле в душу і влилось...” [3, с.132].

Таким чином, розглянутий мовний матеріал засвідчує широку варіативність у функціонуванні в українській культурі назв традиційних і обрядових напоїв. З розмовної народної мови І.Котляревський бере не лише лексику, але й саму структуру речень, матеріальність уявлень, наглядність і предметність зображуваних образів і предметів, різноманітну з погляду походження лексику.

Джерела та література

1. Великий глумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2002. – 1719 с.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології / Х. К. Вовк. – К. : Наукова думка, 1995. – 246 с.
3. Котляревський І. П. Енеїда / І. П. Котляревський. – К. : Радянська школа, 1989. – 286 с.
4. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Зодіак, 1995. – 368 с.

Косенко Е.

УДК 811.161.2:81 367.332.8

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ЗВ'ЯЗОК У ТРАДИЦІЙНОМУ ТА СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У теоретичному вивченні зв'язок маємо різні кваліфікації їхнього статусу, що зумовлено науковими засадами використаних підходів. Суть першого підходу, відомого ще як виноградівська класифікація слів, полягає у виокремленні зв'язок в “особливу категорію часток”, названу частками-зв'язками, які разом із власне-частками, прийменниками та сполучниками формують систему часток мови, що поєднується із семикомпонентною системою основних частин мови [1, с. 43 – 44, 675]. Услід за Л.В. Щербою, В.В. Виноградов виділив у російській мові лише одну справжню зв'язку – це *быть*, що має форми особи, числа, роду (в минулому часі), часу та способу. Вона не є дієсловом, хоч має дієслівні форми, не виражає дії і співвідноситься з дієсловом *быть* зі значенням існування як омонім. Решту зв'язок російської мови (*стать*, *становиться*, *делаться* та ін.) вважав гібридним типом слів, що поєднують функції дієслова і зв'язки [1, с. 675].

В українському мовознавстві деякі лінгвісти так само виокремлювали в системі часток мови зв'язку, але вже не як різновид власне-часток, а як самостійний складник поряд із “частками у власному розумінні”, прийменниками та сполучниками [5, с. 202 – 203]. Характерно, що до неї вони зарахували лише одне слово – *бути*, яке є омонімом до дієслова *бути* зі значенням “буття, існування”. Зв'язка *бути*, на думку цих лінгвістів, не є дієсловом, але зберегла дієслівні форми способу, часу числа та роду [5, с. 390 – 391].

Відповідно до другого підходу, що став панівним у мовознавстві, зв'язкою вважають семантично зневиразнений дієслівний зв'язковий компонент складеного присудка. “Дієслово складеного присудка, – зазначає І. Огієнко, – зветься зв'язкою (сорула) або помічним дієсловом, а ймення – присудковим додатком. Помічне дієслово чи зв'язка в'яже присудкове ім'я з підметом і надає йому часового характеру, цебто

присудковости, – це найголовніше її завдання; без цієї зв'язки саме ім'я не присудок...” [10, с. 44 – 45]. На противагу першому підходові, який обмежує зв'язки переважно словом *бути*, другий представляє їх ширше, поділяючи на дієслова-зв'язки з абстрактним та конкретним значеннями. До перших відносить форми дієслова *бути*, до других – дієслова *стати*, *статися*, *являтися*, *уявляти*, *зробитися*, *звати*, *зватися*, *виявитися*, *опинитися*, *вважатися*, *вирости*, *здаватися*, а також *стояти*, *лежати*, *сісти* та ін. [10, с. 45]. Ширший підхід до витлумачення складу дієслівних зв'язок уможливив, на думку його авторів, історичний розвиток зв'язок у слов'янських мовах, зокрема й у російській та українській. Тут переважали, як засвідчують пам'ятки XI – XIV ст., складені присудки, у яких зв'язкою були дієслова зовсім конкретного значення, особливо при дієприкметнику [11, с. 110 – 112, 116 – 120, 478 – 517; 9, с. 1 – 32]. Це явище пов'язують з іншим, тодішнім типом думання, за якого зв'язка складеного присудка мала велике значення [10, с. 47]. Із XV ст. будова речення в згаданих мовах почала зазнавати змін, унаслідок яких дієприкметники замінювали дієприслівники, а дієслова-зв'язки втрачали свою конкретність і набували абстрактного значення, через що їх стало менше. Замість речень зі складеним присудком у формі зв'язка + дієприкметник почали ширше вживати речення з простим дієслівним присудком [10, с. 47 – 48].

На засадах десемантизації зв'язкового дієслова, запропонованих представниками другого підходу, постала концепція зв'язки як зв'язкового елемента складеного присудка, що виконує або лише граматичну функцію, надаючи присудковому імені дієслівних граматичних значень часу, способу, особи тощо, або семантико-граматичну, суть якої полягає у вираженні згаданих дієслівних граматичних значень та в семантичній модифікації основної частини складеного присудка.

У теоретичному синтаксисі набула поширення думка, згідно з якою зв'язковим компонентом складеного присудка потрібно вважати дієслова-зв'язку, позбавлене цілком або частково лексичного значення і вживане для вираження граматичних дієслівних категорій, передусім часу та способу [8, с. 28; 12, с. 161; 6, с. 62, 66; 4, с. 363 – 364, 366 – 367].

Проте в синтаксичній науці відомі й інші теорії утворення дієслівних зв'язок. Зокрема, одна з них пояснювала процес їх утворення на основі переходу двоскладних речень в односкладні та закону “предикативного відношення”, причому цей підхід до непростого присудка ґрунтувався на аналізі інваріантної структури речення і її об'єктивного мовного переходу в інші похідні синтаксичні структури [13, с. 273]. Суть згаданого переходу полягає в тому, що позбавлення структурної єдності одного з її елементів спричиняє певні зміни положення чи природи іншого, а то й інших елементів. На підставі цього зроблено висновок, що внаслідок редукції предиката двоскладного речення залишається “слід” у формі дієслівної зв'язки, а в разі повної редукції предиката зв'язка може бути і нульовою. Ідеться про перетворення на зразок *він працював учителем* → *він став учителем* → *він був учителем* → *він учитель* [6, с. 63]. З приводу цього підходу І.Л. Іваницька зауважує, що “він базується на обмеженій кількості найтиповіших зразків речень і не охоплює всіх, поширених у мові комбінаційних варіантів речень із складеними присудками” [6, с. 63].

Друга теорія встановлення критеріїв виділення дієслівних зв'язок орієнтувала на весь парадигматичний ланцюг уживань дієслів у мові, тобто враховувала, як певна форма поводить себе щодо інших слів у мові. Її запропонував у 1933 році О. Єсперсен [14, с. 71]. В українському мовознавстві вона дістала назву дистрибутивно-трансформаційного аналізу, а використання його методики дало змогу встановити, що “у ролі зв'язок, які беруть мінімальну участь у вираженні семантичного змісту присудка, виступають 8 дієслів (*бути*, *стати*, *залишитися*, *лишитися*, *означати*, *становити*, *зоставатися*, *робитися*), що, сполучаючись з предикативними членами, утворюють моделі складених іменних присудків” [7, с. 31 – 38].

Усі ці спроби витлумачити статус та кількісний склад зв'язок підвели їхніх авторів до спільного висновку: утворення зв'язок від повнозначних дієслів унаслідок їх десемантизації є закономірним, поступовим і тривалим процесом.

Новий етап у теоретичному вивченні зв'язок започаткувало витлумачення їх як аналітичних синтаксичних морфем разом із прийменниками, сполучниками та частками. Такий статус їм надав І.Р. Вихованець [2, с. 21; 3, с. 27], спираючись на різні критерії класифікації слів на частини мови, серед яких семантичний, синтаксичний, морфологічний, логічний та ін. За семантичним критерієм вони є виразниками релятивної семантики, або семантики відношень, яку в межах морфологічного слова виражають синтетичні релятивні морфемі, зокрема відмінкові закінчення та закінчення дієслів. Вони розрізняються лише своїм закріпленням за мовними одиницями: синтетичні релятивні морфемі обслуговують сферу морфологічного слова, прийменники та зв'язки – сферу слів, тобто частин мови, сполучники – сферу синтаксичної одиниці вищого рангу – речення. Основне функціональне призначення зв'язок він вбачає в переведенні іменників, прикметників числівників та прислівників у дієслівну позицію – позицію присудка двоскладного речення або позицію співвідносного з присудком головного члена односкладного речення [2, с. 22; 3, с. 28].

Морфемну концепцію прийменників, сполучників, часток та зв'язок в українській граматиці згодом було трансформовано в слівно-морфемну, у якій зв'язки кваліфіковано як особливий функціональний тип службових слів-морфем. Це виявляється, на думку К.Г. Городенської, у “співвідношенні ознак, що в них є спільними з іншими типами слів-морфем і тих ознак, за якими вони відрізняються від решти типів” [4, с. 363]. Відмінним у них є співвідношення ознак морфемі і слова, бо в прийменників і сполучників більшою мірою виявлені ознаки морфемі, тому що з повнозначними словами пов'язані тільки похідні (вторинні) прийменники і сполучники, а у зв'язок, навпаки, – ознаки слова, бо всі вони – власне- і невласне-зв'язки –

співвідносяться з формами дієслів, що функціонують у сучасній українській мові як самостійні лексичні одиниці. Так, зокрема, паралельно з часовими та способовими формами дієслівної зв'язки *бути*, які вважають найбільш десемантизованими, вживаються такі самі форми зі значенням буття, наявності, належності, пор.: *Він лікар (був лікарем, буде лікарем, був би лікарем, будь лікарем, будьте лікарями, будьмо лікарями, хай буде лікарем, хай будуть лікарями)* і *Є таке місце на Землі (було таке місце, буде таке місце, було б таке місце, хай буде таке місце і т.д.)*; *Є гриби цього року (були гриби, будуть гриби, були б гриби, хай будуть гриби і т.д.)*; *У лікаря є клініка (була клініка, буде клініка, була б клініка, хай буде клініка і т.д.)*.

Висновки. У сучасному мовознавстві використано кілька підходів до визначення статусу зв'язок, які об'єднує те, що незалежно від їхніх теоретичних засад зв'язки потрапляли до не-частиномовних класів одиниць. Їх виокремлювали в особливу категорію часток – частки-зв'язки, які разом із власне-частками, прийменниками та сполучниками утворювали систему часток мови, що поєднувалася із семикомпонентною системою основних частин мови.

У традиційному мовознавстві панівним був підхід, згідно з яким зв'язки – це позбавлений лексичного значення та граматично навантажений дієслівний зв'язковий компонент складеного присудка.

Новий підхід, що спирався на різномірні критерії – семантичний синтаксичний, морфологічний та логічний, надав їм статус аналітичних синтаксичних морфем, який згодом було трансформовано в слівно-морфемний, на основі якого зв'язки кваліфіковано як особливий тип службових слів-морфем, функціональне призначення якого полягає в переведенні іменників, прикметників, числівників, займенникових слів та прислівників у дієслівну формально-синтаксичну позицію – позицію присудка двоскладного речення або позицію співвідносного з присудком головного члена односкладного речення.

Функціонально зв'язки найбільше подібні до прийменників, тому що обидва типи слів-морфем транспонують одні частини мови в інші. Розрізняються вони за кількістю вихідних частин мови, за тією частиною мови, у яку транспонують ці вихідні частини мови, за функцією, яку вони виконують у транспозиційному процесі та за характером зв'язку з морфемами морфологічної сфери.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
5. Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 131-170.
6. Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59-84.
7. Ковбаса Н. Л. Розрізнення синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок у складі іменного складеного присудка / Н. Л. Ковбаса // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 31-38.
8. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. II : Синтаксис. – 408 с.
9. Овсянко-Куликовский Д. Н. Очерки науки о языке / Д. Н. Овсянко-Куликовский // Русская мысль. – 1896. – XII. – С. 1-32.
10. Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовкля : Друкарня О. О. Василян, 1938. – Ч. II : Головні і пояснювальні члени речення. – 240 с.
11. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.
12. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
13. Юрченко В. С. Некоторые вопросы соотношения двусоставного глагольного, двусоставного именного и безличного предложений / В. С. Юрченко // Очерки по русскому языку и стилистике. – Саратов, 1967. – С. 270-280.
14. Jespersen O. Essentials of English Grammar / O. Jespersen. – London, 1933.